

Валентина КОНОБРОДСЬКА

СЕМАНТИКА НІЧНОГО ПИЛЬНУВАННЯ БІЛЯ ПОМЕРЛОГО У ТЕКСТІ ПОЛІСЬКОГО ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ

Ритул *виявлення почестей* померлому, що починається після його обмивання і триває вдень, знаходить продовження у такому елементі поховального обряду, як *ніч померлого у своїй оселі та нічне пильнування*. Проте останній не є обов'язковим у багатьох локальних традиціях Полісся, хоча відомий на всій території розселення східних слов'ян та в інших слов'янських і неслов'янських народів.¹ Його наявність та тривалість у різних поліських мікронах варіюється від двох обов'язкових ночей до однієї – за умов *н'еуп'раїки* (н.п. 43), тобто коли не встигають приготувати все для поховання. Якщо ж встигають підготуватися – *ха|вайут' о|б'іден'* ('у той же день') (н.п. 32), *йак|рано ум|йор – до|в'ечора سخа|вайуц'* (н.п. 35). Мабуть, така варіативність склалася за рахунок різного ступеня впливу соціальних варіантів давнього поховального обряду на формування його територіальних варіантів.

У західно- й середньополіських говірках не зафіксовано спеціальної назви для поняття 'ночувати в хаті (про померлого)', але часто для його позначення використовується загальноновживана лексема *ночувати*. У східнополіських говірках цю семему репрезентують номінативні одиниці *гас'|т'уйе* (н.п. 134, 135, 137, 139), *гас'|т'уйе ї |хат'і* (н.п. 128), *гас'|т'уйе ї |хат'е* (н.п. 123), *гас'|ц'уйе ї |хац'е* (н.п. 121, 122, 124).

Для поняття ж 'проводити ніч біля померлого' у переважній більшості поліських говірок використо-

вуються нейтральні щодо зв'язку з міфологічними уявленнями загальнонавжівані назви *си|д'ам* (н.п. 1, 3, 10, 13, 20, 21, 24, 25, 28, 32, 73-75, 78-81, 83, 84, 85, 89, 92-95, 98, 99, 104, 105-106, 110, 112-115, 116, 117, 135, 136, 139, 140, 147), *си|д'ам* (н.п. 23, 90), *си|д'ет* (н.п. 12, 14-16, 18, 76, 77, 88, 91), *си|з'ац* (н.п. 30, 34, 36), *си|з'ат* (н.п. 8, 9, 96, 97, 111), *си|з'еу* (н.п. 35), *си|з'уц* (н.п. 17), *с'ез'ат* (н.п. 19, 41), *с'а|д'ам* (н.п. 134), *с'а|з'ат* (н.п. 121), *с'а|з'ац* (н.п. 37, 45, 47), *с'і|з'ат* (н.п. 39, 129), *с'і|з'ац* (н.п. 43, 52, 54, 60), *но|чуйут* (н.п. 133), *на|чуйут* (н.п. 126-128, 130, 132), *на|чуйуц* (н.п. 124, 129). Схожі та структурно близькі назви зафіксовані давнішими джерелами за межами Полісся: *пересиджувати* (Самушин Заставницького пов.),² *сидіти* (Теребовлянський та Яворівський пов.),³ *посіжінє* (Голови Косівського пов.),⁴ *посіжінє* (б.м.),⁵ *сидіти* (Холмщина і Підляшшя),⁶ *сидять сусіди* (Старокостянтинівський пов. Волинської губ.).⁷ Поодинокі назви *об|сеж'уйут* (н.п. 4, 6) та *обно|чуйут* (н.п. 28) більше вказують на функціональне спрямування цих обрядових дій. І лише назви *стерег|ти* (н.п. 26, 27, 50, 75, 89, 98, 116-117-а, 137, 140), *сте|р'ієг|ти* (н.п. 128), *с'т'ерег|т'і* (н.п. 101, 102, 123), *с'ц'ерег|ц'і* (н.п. 51, 122), *с'ц'ераг|т'і* (н.п. 129), *с'ц'ерег|ц'і|душу* (н.п. 31, 38, 51, 103, 131), *варту|вати* (н.п. 14, 75, 84-а, 88, 94, 98), *пилно|вати* (н.п. 21, 22, 26), *гле|д'іт* (н.п. 104-а), *гл'а|з'еу* (н.п. 29, 37), *догл'а|дати* (н.п. 88), *берег|ти* *нак|оїника* (н.п. 135), *бути на сторожі* (Буковина),⁸ *стерегти душу* (Переяславський пов.),⁹ *стерегти душу* (б.м.)¹⁰ відбивають певні міфологічні уявлення. Важливим при цьому є застереження не залишати померлого на самоті, що часто поширюється і на день (Полісся та інші етнокультурні зони),¹¹ заборона спати вночі біля покійника всім присутнім одночасно та її пояснення: *|може ли|хойе їб|ратис'а* (н.п. 77) і померлий після поховання буде *приходити* до родини (Полісся), *коло мерця мусить бути один на сторожі, щоби нечисті духи не мали приступу до тіла* (Буковина),¹² *щоб чортяка не зробив якої капости над мертвим* (Переяславський пов.),¹³ які вказують на семантику цього елемента обряду і розкривають мотивацію його назв.

Проте такі погляди, на нашу думку, є пізнішими нашаруваннями, результатом християнського впливу, про що свідчить і значне варіювання поліських номенів на позначення цього акту. Адже *візити* померлих родичів наші далекі предки не пов'язували з нечистою силою. Інша справа, що божественні мерці, як відомо, володіли силою впливу на живих – як позитивного, так і негативного. Тож характер впливу – позитивний чи негативний, зрештою й спокій померлого залежав від **міри вияву почестей, задоволення потреб і бажань покійника, дотримання ритуалів поховання та поминання**.¹⁴ Про значення виявлення почестей померлому свідчить мотивація обов'язкової присутності людей біля нього протягом усього обряду та заборони спати вночі усім присутнім одночасно, де немає згадки про охорону від нечистої сили: *С|пати не |можна – т|реба пос|л'їдн'їй дар |дати* (н.п. 74); *Си|д'ат' до |ранку. Он же |бачит', шо йо|го |кидайут'.* *Т|реба гар|нен'ко ї пос|л'їдн'у пут' провес|ти* (н.п. 116); *|Буде |ж'єлуватис'а, шо їе род|н'а і н'їх'то не |хоче си|д'їти* (н.п. 75); пор. також розповідь: *Жиї сам чоло|в'їк ста|ри. У|мер. Нара|дили, пок|лали ї |хати, а ле не ночо|вали. Їа|когос' чоло|в'їка дога|н'яли бан|дити. В'їн за|б'єг у |хату і схо|вайс'а ї |запичку. Бан|дит при|б'єг і шу|каїе. Мрец ус|таї, та за |коси його і по|чаї |битис'а з бан|дитом. Той і |пен'кнуї. |Рано приїшли – мрец ле|жит' на |покут'е, а бан|дит на зем|л'є |мертви. Чоло|в'єк чув уно|ч'ї, їак мрец казаї – «Приї|шов о|дин чоло|в'єк мо|їу |душу стерег|ти, а ти з ним |битис'а!»* (н.п. 98). Отже, у випадку недостатнього виявлення почестей померлому, які забезпечили б йому спокій на *тому* світі, він, ображений та розгніваний, міг приходити до живих і з метою помсти лякати чи всіляко шкодити їм. Таке пояснення необхідної присутності людей біля померлого вночі дозволяє розкрити мотивацію назви *гостювати* у значенні 'ночувати в хаті (про померлого)', яка, ймовірно, зберігає відбиток давніх форм ритуалу виявлення почестей померлому, як і взагалі цей елемент обряду.

На нічне пильнування приходять, як правило, літні люди, переважно жінки, кількість їх незначна. Витримується воно в

тому ж шанобливому дусі та атмосфері жалю, смутку, тривоги, як і весь поховальний обряд. Учасники ритуалу поважно розмовляють про життя й чесноти померлого, читають Псалтир, непомітно переходячи до буденних розмов про житейські справи. Інформатори заперечують можливість проявів (навіть у далекому минулому) ритуальних жартів, ігор та забав, відомих у поховальному обряді жителів Карпат та їх околиць, *бо то с'в'а|тин'а* (н.п. 80). Однак поступово бесіда пожвавлюється, *ба|би го|ворат' і риго|т'ёт'* (н.п. 81). Інколи трапляються різні комічні пригоди, що переповідають інформатори: *Си|д'ат ба|би ў |хати, |див'яца, а вин [мрець] во|рошица. А х|лопци знад|вор'я прокру|нул'і |дирку і во|рошат' йо|го |кийом* (н.п. 1); *А од|на ле|жит' |баба, а во|ни [парубки] приїш|ли да с|вербликом сте|ну прокру|тили, да ў|у |бабу |палкойу во|рушат' – |начебто ожи|ла* (н.п. 105); *Си|д'іли [біля покійника] і позаси|нали. А хтос' із чоло|в'ік'їў пос|тавиў мер|ц'а ў ко|ўубнику, вил|ками ('рогачами') под|пер* (н.п. 12); *Зас|нули. Х|лопци пос|тавили [померлого] у д|верох і подпер|ли вил|ками ('рогачами'). Ба|би прос|нулис' – кал' по|рога сто|йт'* (н.п. 13); *Ночу|вали [біля померлого] та і позаси|нали. Прубки мер|ц'а [бабу] рога|чами под |пахви под|перли і пос|тавили ў кут|ку. Прос|нулис' і пол'а|калис'.* *А д'ід – «Йа|койі ти |чортовойі |матер'і пош|ла з с|вого м'н'ісц'а? Ла|гаї, шоб те|бе |каменем пок'лало, на сво|йе м'н'ісц'е!»* (н.п. 105); *Ко|лис' даў|но бу|ло – покла|дут' [мерця] на |лаўц'і, а са|ми позаси|найут'. А х|лопц'і подоп|рут', по|сад'ат' а|бо пос|тавят'* (н.п. 106); *Ба|би пос|нули [біля померлого]. То|д'е о|дин д'ед пос|тавиў |туйу |бабу ў ку|ток* (н.п. 111-а); *Бу|ло, зас|нул'і, а хтос' на|коїн'іка пос|тав'ів у на|рог* (н.п. 128).

Зауважимо, що інколи комічні ситуації створюються і при оплакуванні померлого завдяки нібито невмілим, незграбним або ж зрозумілим лише у зв'язку з конкретною ситуацією голосінням, які сприймаються як спотворені, пародійні, голосіння-анекдоти і які сучасні інформатори вважають окремими курйозними випадками. Дочка голосить: *|Мамачка ма|йа, ку|ди ж ти саб|ралас'?* *|Д'ілат' н'і|чого н'е*

нау|ч'іла! Йа ж не у|м'ейу бари|чу ва|р'іц' (н.п. 127); мати вмерла, коли дочка ткала, а та голосить: *Коб ти, |матинко, не ў|мерла, то йа б к|росна дот|кала* (н.п. 26); найнята плачка голосить: *|Тужу, |тужу по чу|жому |мужу – за буха|нец' х|л'іба, за ку|сок |сала, за |решето |бобу* (н.п. 114); *Тужу, тужу за ришето бобу: чи дадуть чи не дадуть? Такъ мои дурно слезы пропадуть!* (Андріївка Ніжинського пов.);¹⁵ жінка плаче за чоловіком, який усе життя її бив: *Од |кого ж йа |буду са|к'єру хо|ват', йа|койу ти хо|т'єў ме|не зару|бат'? Од |кого ж йа |буду ве|роўку хо|ват', на йа|ку ти хо|т'єў ме|не |в'єшат'?* (н.п. 112-г); *Ої [ім'я] ку|ди ж ти атл'е|тайеш? Ої, бу|ло, на ад|ному |уху наб|йеш, а ў |другоїе |м'еду нал|йеш* (н.п. 127); *Ої, |л'удон'ки, не ве|з'іте б|лиз'ко п|лоту, бо ко|ла вор|ве і ме|не зор|ве* (н.п. 26).

Зустрічаються на Поліссі так звані сороміцькі голосіння – з двозначним натяком або ж відверто еротичного характеру, що відомі і в інших українських діалектно-етнографічних зонах: *Ох, м'їй ха|з'айіне! Хто ж ме|н'і |буде о|рати і ко|сити? Хто ж ме|н'і |буде |чорного |комина тру|сити?* (н.п. 81); вдова голосить за чоловіком, який помер, не встигнувши нібито відремонтувати солом'яний дах та, часом, не дочекавшись обіду: *Ох, м'їй чоло|в'ічку! Хто ж ме|н'і ту |дирочку за|шиїе і зала|тайе? Хто ж ме|н'і ту |дирочку затк|не?* (н.п. 76); *Йа|кїй би то чоло|в'ік був, а |дирку ме|н'і б затк|нув. А те|пер у|с'і |дири по|заткн'оні, а мо|йа |буде так з'і|йати* (н.п. 79); *Яєчка лежат, ковбаска висит, діра не зашита; Чоловіче, журо моя! Чоловіче, ти на лавці – а під печев твої яйці* (б.м.);¹⁶ жінка голосить за чоловіком: *Ої ти у|мер і ле|жиш. І йа|йечка тво|їй ле|жат'; у|чора с'|ц'єли, а те|пер не |хочут'* (н.п. 79); *Ох ти ле|жиш, і не сто|їт' ўже ў |тебе, і то|б'і ўже н'і|чого не т|реба* (н.п. 105); дочка плаче за матір'ю, яка, нібито не допрявши, вмерла: *Ої, |мамка ма|йа, при|пала |пиллом валас|н'анка тва|йа* (н.п. 130).

Досі описані сюжети відомі у вигляді переказів про окремих кумедний випадок, який нібито трапився колись у їхньому селі. І все ж повторення «комічних» нічних пригод та пародійних голосін у різних, досить віддалених одна від одної поліських

традиціях, наявність фарсових голосінь у інших діалектних зонах свідчить, імовірно, про їх значне поширення в минулому.

У зв'язку з цим привертає до себе увагу функціонування (поряд із стилістично нейтральними) емоційно забарвлених номінативних конструкцій на позначення семми 'безнадійно хворий, умираючий' та 'припинення біологічного існування людини'. Значна їх частина має гумористичне чи іронічне забарвлення, інколи грубий і зневажливий характер: *ше дух б'їеца, а ўже три ч'верти до с'мерти* (н.п. 95), *у'же ў три |духи |дише* (н.п. 111-а), *с'коро ад м'райут' два |метри* (н.п. 136), *йак по|дукайе, то з |того с'в'ета |мертв'ї поўста|йут'* (н.п. 99), *с|коро |будут' |лапт'і* (н.п. 140), *с|коро |будут' |коржики* (н.п. 78).

На їх формуванні іноді міг позначитися світогляд слов'ян-язичників. Лексеми *до|шоў* (н.п. 1, 14, 84), *дохо|д'їўс'* (н.п. 20), *попо|їеў* (н.п. 34), *ска|наў* (н.п. 1-4, 6, 8, 12, 14, 81, 84-а), *ско|наў* (н.п. 2, 21), відбиваючи віру у вичерпність відміряного людині життя, репрезентують тему **долі, віку**.

Уявлення про існування міфічної істоти, причетної до смерті члена суспільства, викликало до життя ряд номінацій; при цьому суб'єкт дії може бути знеособлений, зневиражений, імовірно, у зв'язку з табуванням його назви в минулому як представника померлих предків чи пізнішого їх переосмислення – нечистої сили: *приб'рало* (н.п. 9, 22, 26, 27, 29, 30, 89, 92, 111, 111-а), *уб'рало* (н.п. 112), *уб'рало* (н.п. 94), *схва|тило* (н.п. 13, 21), *схо|п'іло* (н.п. 39), *заду|шило* (н.п. 34, 77, 78, 95), *зада|вило* (н.п. 81), *зада|в'іло* (н.п. 34, 101), *би|да заб'рала* (н.п. 76), *|лихо схва|тило* (н.п. 15), *ли|x'їе ўхо|пил'і* (н.п. 103) *ни|чоге заду|шило* (н.п. 28), *не|чистїй дух заб'рай* (н.п. 14), *|нагла найш|ла* (н.п. 91), *чорт у|з'аў* (н.п. 2, 84), *чор|ти ўз'али* (н.п. 11, 17), *чорт у|з'еў* (н.п. 12, 75), *чорт уxo|пий* (н.п. 103), *|черти схо|тили* (н.п. 20), *чорт ухва|тий* (н.п. 125), *|черц'і ўхва|ц'іл'і* (н.п. 36), *|черц'і ўха|п'іл'і* (н.п. 124), *чорт заду|шиў* (н.п. 7), *|черти ўду|ш'іл'і* (н.п. 18), *|черти рознес|ли* (н.п. 23), *|черти занес|ли* (н.п. 13), *чор|ти ў |рала* ('хаші') *занес|ли* (н.п. 111-а), *чорт і|з'еў* (н.п. 104), *чорт абли|заў* (н.п. 125), *чор|ти скру|тили* (н.п. 11), *чорт роз|чах* (н.п. 33), *у |чортови*

руки по¹шоў (н.п. 22), сата¹на заб¹раў (н.п. 99).

В основі постання номінативних конструкцій ¹вил'езла ду¹ша (н.п. 124), ¹душу ¹виперло (н.п. 135, 139), ¹духу пус¹туй¹са (н.п. 2, 4) лежить віра в існування душі.

Деякі зневажливі, іронічні назви смерті виникли на ґрунті інших вірувань або ж на підставі осмислення зовнішньої фізичної подібності. Причому іноді буває важко розмежувати походження споріднених номенів – міфологічне (пов'язане з світовим деревом як образом Всесвіту, поширеним у всіх язичницьких релігіях арійських народів і яке у слов'ян переважно асоціюється з дубом)¹⁷ – чи на підставі подібності певних ознак: ¹дуба ў¹р'ізаў (н.п. 6, 12, 130), ¹дуба ў¹ризаў (н.п. 116-а), ¹дуба ў¹р'езаў (н.п. 128), ¹дуба даў (н.п. 7, 9, 11, 12, 15, 28-30, 32, 33, 83, 85, 92), дуба¹ра даў (н.п. 32), ¹видубий¹са (н.п. 7), ¹відуб'іўса (н.п. 35), з¹дубий¹са (н.п. 81, 83, 84), заду¹б'еў (н.п. 122, 123), з¹дубило (н.п. 92, 94), за¹дубило (н.п. 130). Так чи інакше – не слід залишати поза увагою й того, що дерево є одним із кодів субститутивної лексики, яка репрезентує тему дороги в поховальному обряді.¹⁸

Інша низка такого типу назв відбиває опис смерті через зовнішні ознаки фізичної кончини: здох (н.п. 1, 4, 7-10, 12, 13, 16, 19, 23, 24, 29-31, 73, 75, 83-85, 92, 93, 97, 103, 105, 105-а, 111-112, 114-117, 123-126, 128, 130, 133, 136, 139), із¹дох (н.п. 41, 127, 135), по¹дох (н.п. 37), про¹паў (н.п. 17, 19-23, 25, 26, 32, 33, 84, 91, 99, 102, 103, 105, 117-а), пра¹паў (н.п. 128-130, 132, 134, 136, 137), шчез (н.п. 33), з¹гинуў (н.п. 84), пере¹кинуў¹са (н.п. 6, 12, 103), за¹дер ¹ноги (н.п. 24, 85, 89, 104-а, 112, 115, 117, 117-а), про¹т'êг ¹ноги (н.п. 77), ¹ноги повит'а¹гаў (н.п. 80), ¹ноги ¹вит'агнуў (н.п. 2, 4, 11, 15), ¹ноги ¹вит'аг (н.п. 28), ¹ноги ¹виправиў (н.п. 105-а), ¹вит'ягнуў¹са (н.п. 29), ¹вит'агс'а (н.п. 23), ¹в'іт'агс'а (н.п. 94), прот'аг¹нуў¹са (н.п. 89), ¹вис'т'агс'а (н.п. 126, 129), ¹вис'т'оігс'а (н.п. 137), ¹випрутиў¹са (н.п. 115, 126), ¹випруц'іўс' (н.п. 124), ¹віпруц'іўса (н.п. 47), ¹віпруц'іўса (н.п. 35), ¹оч'і ¹вил'ізли (н.п. 73), з¹дуў¹са (н.п. 104, 104-а, 112), захо¹лонуў (н.п. 6), заг¹нуў¹са (н.п. 81), нак¹риуў¹са (н.п. 112), ¹л'аснуў (н.п. 112), ¹пен'кнуў (н.п. 98), ско¹лоўса (н.п. 24), зб¹рикотиўс' (н.п. 81), зге¹л'абиўс' (н.п. 111-а), із¹г'ір'д'іўс' (н.п.

127), з|дирд'іло (н.п. 35), ох|л'ан'іло (н.п. 31, 34), задри|жало (н.п. 130).

Давніші й сучасні жерела фіксують подібні назви і за межами Полісся: *задер лаби, протігнуўси* (Снятинський пов.),¹⁹ *дуба дати, одубіти, опрягтися, гигнути, окочуритися, дригнути, витягти ноги* (б.м.),²⁰ *клямка, крышка, каюк, гамон, халэмус, амба, кандрычка, кандрашка, капут, амінь, здыхата, лом, вопадзь, попадзь, пералома* (блр.).²¹

Побутування такої грубої, зневажливої, в кращому випадку жартівливої лексики та фразеології ніби суперечить загальному сумному, поважному та шанобливому характеру поховального обряду. Але огидна вульгарність таких номінацій не є позаісторичною: вона пов'язана з традицією «сміху над смертю», «жартів з трупом»,²² відомою в поховальному обряді жителів Карпат та суміжних ареалів, що збереглася там у досить архаїчній формі.²³

Таким чином, названа група лексики та фразеології з погляду походження та вживання є okazіональною, нестійкою і може активно поповнюватися новотворами. І хоча вона часто вказує на певну зовнішню подібність, все ж в основі її виникнення та існування лежить світогляд, міфологічні уявлення діалектоносіїв. Вона є одним із засобів утвердження ідеї домінування життя над смертю, одним із проявів якого було зневажливе ставлення до смерті, *смiх* над нею.

Зіставлення реконструйованої давнішої семантики залучених до аналізу різнопланових одниць поховальнообрядового тексту (**вербальних і акціональних**) засвідчує наявність між ними синонімічних відношень і дозволяє зробити висновок, що «комічні» нічні пригоди й сміх, пародійні й сороміцькі голосіння, груба, зневажлива, брутальна лексика є слабким відгомном веселого, розгульного, оргіастичного характеру традиційного поховального обряду чи, принаймні, деяких його елементів. Пережитки ритуальних оргій (з різним ступенем збереження) відомі в поховальному обряді багатьох слов'янських і неслов'янських народів.²⁴

Рудименти ритуальних розваг у поліському поховальному обряді збереглися, як і в інших слов'янських народів,²⁵ у вигляді

нічного пильнування в оселі померлого та, можливо, застереження не плакати вночі. Більш архаїчні форми поширені в західній частині України, найповніші записи яких знаходимо, зокрема, в праці З.Кузели,²⁶ а локалізація їх назв у Закарпатті подана в «Лінгвістичному атласі українських народних говорів Закарпатської області УРСР» Й.Дзендзелівського.²⁷ Збереження архаїчних форм цієї частини обряду, на думку вчених, є тією найсуттєвішою ознакою, яка відрізняє поховальний обряд Поділля, Карпат та Закарпаття від обряду в інших українських етнокультурних зонах.²⁸ Ці найархаїчніші форми ритуальних розваг біля померлого характеризуються великим зібранням людей, веселощами, жартами, танцями, іграми та розвагами, що нерідко мають еротичний характер, непристойною лайкою та хмільними напоями,²⁹ що дозволяє їх кваліфікувати як *пережитки ритуальних оргій* біля мерця.

Пережитки ритуальних оргій, які відомі в поховальному обряді багатьох слов'янських і неслов'янських народів,³⁰ свідчать про те, що це явище має типологічний характер і, ймовірно, в минулому було поширене на значній території України.³¹

Ритуальні оргії були характерним явищем у поховальному обряді середньовічних слов'ян, а також неслов'янських народів Європи і наявні в одному з найдавніших описів слов'янського поховального обряду, належного до епохи пізнього язичництва, здійсненому арабським мандрівником Ібн-Фадланом і відомому в етнографічній літературі під назвою «Поховання Руса».³² Основними елементами оргії було *надмірне пияцтво, ритуальні забави та сміх, сексуальна свобода*. Весь складний комплекс цих ритуальних дій, які мають певне функціональне спрямування, зумовлений уявленнями про владу мертвих над живими. Культom предків продиктоване намагання утішити покійника, зробити приємними останні години перебування на землі, проводжаючи мерця в потойбіччя, заручитися його прихильністю, сприянням та заступництвом у майбутньому, запобігти ворожим діям, можливим у випадку його незадоволення, і, головне, – протидіяти згубному впливові смерті, що поширюється на все живе і загрожує добробуту

всього колективу.³³ Сексуальна свобода в поховальних оргіях зумовлена уявленням про вплив сексуальних дій та їх імітації на життєздатність, родючість, плодючість, урожай. Вони є символом продовження життя.

Непристойна, брутальна лексика, ритуальні забави еротичного характеру (які є трансформацією в символічні форми сексуальної свободи), *ритуальні веселощі та сміх*, що донедавна були обов'язковими елементами поховального обряду жителів Карпат та їх околиць, – це магічні явища одного і того ж функціонального спрямування – *утвердження вічного торжества життя над смертю*.³⁴ Наявність же фарсових голосінь у карпатських поховальних нічних іграх та забавах³⁵ як складової частини ритуальних розваг дає підстави вважати рудиментами оргій подібні голосіння і в поліському поховальному обряді.

Отже, *іронічна, зневажлива, груба лексика та фразеологія*, окремі випадки *нічних «жартів»* у хаті померлого, *пародійні, анекдотичні та сороміцькі голосіння*, що іноді мають місце в поліському поховальному обряді, не є блюзнірством, проявом зневажливого ставлення до покійника чи ознакою розбещеності та низького рівня культури. Це, ймовірно, **рудименти давніх поховальних оргій**. А ще глибше коріння ритуальних веселощів, можливо, сягає давнього звичаю *проводів на той світ*.³⁶

1. Див.: Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. – М., 1987. – С. 412; Кузеля З. Посижіне і забави при мерци в українськiм похороннiм обрядi // Записки Наукового Товариства іменi Шевченка. – Т. СХХI. – Львiв, 1914. – С. 184-185.
2. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник. – Т. ХХХI-ХХХII. – Львiв, 1912. – С. 365.
3. Там само. – С. 374, 383.
4. Там само. – С. 266.
5. Кузеля З. *Op. cit.*
6. Гнатюк В. *Op. cit.* – С. 385.
7. Ленчевскій Л. Похоронные обряды и повѣрья в

- Староконстантиновском уезде Волинской губ. // Киевская старина. – 1899. – Т. LXVI. – Кн. VII. – С. 75.
8. Кузеля З. *Op. cit.* – С. 153.
9. *Ibidem.*
10. Чубинський П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. – К., 1995. – Книга 2. – С. 198.
11. Див.: Гнатюк В. *Op. cit.* – С. 235; Кузеля З. *Op. cit.* – С. 181, 189.
12. Кузеля З. *Op. cit.* – С. 153.
13. Чубинський П. *Op. cit.* – Кн. 2. – С. 198.
14. Див.: Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992. – С. 237.
15. Данилов В. Из народной жизни в Малороссии // Живая старина. – 1910. – Т. I-II. – С. 19-20.
16. Свенціцький І. Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – Т. XXXI-XXXII. – Львів, 1912. – С. 18-20.
17. Див.: Афанасьев А.Н. Древо жизни. – М., 1982. – С. 214-215; Потєбня А.А. Слово и миф // Приложение к журналу «Вопросы философии». – М., 1989. – С. 545.
18. Див.: Седакова О.А. Метафорическая лексика погребального обряда. Материалы к словарю // Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии. – М., 1983. – С. 206-207; Седакова О.А. Обрядовая терминология и структура обрядового текста (погребальный обряд восточных и южных славян) // Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Спец.: 10.02.03. Славянские языки. – М., 1983. – С. 17.
19. Гнатюк В. *Op. cit.* – С. 305.
20. Митрополит Іларіон. *Op. cit.* – С. 258.
21. Юрчанка Г.Ф. Народная синаніміка. – Мінск, 1969. – С. 196.
22. Див.: Седакова О.А. Метафорическая лексика... – С. 205.
23. Див.: Кузеля З. *Op. cit.*
24. Див.: Велецкая Н.Н. О некоторых ритуальных явлениях языческой погребальной обрядности (к анализу сообщения Ибн-Фадлана о похоронах «русса») // История, культура, фольклор и этнография славянских народов. VI

- Международный съезд славистов. – М., 1968. – С. 203;
Кузеля З. *Op. cit.* – С. 111, 178, 183-185, 201, 204.
25. Див.: Велецкая Н.Н. *Op. cit.* – С. 202.
26. Див. Кузеля З. *Op. cit.*
27. Див.: Дзедзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика. – Ч. 2. – Ужгород, 1958-1993.– К. 142.
28. Див.: Українці. Історико-етнографічна монографія. – Т. I. – К., 1959. – С. 471; див. також: Богатырёв П.Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья // Богатырёв П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С. 273; Волошин І.О. Джерела народного театру на Україні. – К., 1960. – С. 87-89; Гнатюк В. *Op. cit.* – С. 205, 227, 237, 266, 300, 310-311, 341; Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М., 1991. – С. 355-356; Митрополит Іларіон. *Op. cit.* – С. 259; Кузеля З. *Op. cit.* – С. 109, 202; Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1994. – С. 179; Чубинський П. *Op. cit.* – Кн. 2. – С. 198; Яшуржинский Х. Остатки язычества в погребальных обрядах Малороссии // Этнографическое обозрение. – 1898. – № 3. – С. 95.
29. Див: Богатырёв П.Г. *Op. cit.* – С. 274; Гнатюк В. *Op. cit.* – С. 210, 227, 229; Волошин І.О. *Op. cit.* – С. 89; Кузеля З. *Op. cit.* – С. 119, 122, 201, 206-208.
30. Див.: Велецкая Н.Н. *Op. cit.* – С. 203; Кузеля З. *Op. cit.* – С. 183-185.
31. Див.: Кузеля З. *Op. cit.* – С. 178.
32. Див.: Велецкая Н.Н. *Op. cit.* – С. 206; Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с пол. VII в. до конца X в. по р.х.). – СПб, 1870. – С. 97-101.
33. Див.: Велецкая Н.Н. *Op. cit.* – С. 209; Кузеля З. *Op. cit.* – С. 185-186; Седакова О.А. Обрядовая терминология и структура обрядового текста (погребальный обряд восточных и южных славян) / Дисс. канд. филол. наук. – М., 1983. – С. 78, 92, 100; а також: Байбурин А.К., Левинтон Г.А. Похороны и свадьба. // Исследования в области балто-славянской духовной культуры.

- Погребальный обряд. – М., 1990. – С. 91; Велецкая Н.Н. Ор. cit. – С. 207.
34. Див. також: Велецкая Н.Н. Ор. cit. – С. 210.
35. Див.: Кузеля З. Ор. cit. – С. 208-209.
36. Див.: Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978. – 239 с.

Список обстежених населених пунктів

1.	Войська	Кам'янецький р-н	Брестська обл.
2.	Остромечеве	Брестський р-н	Брестська обл.
3.	Радваничі	Брестський р-н	Брестська обл.
4.	Кривляни	Жабинківський р-н	Брестська обл.
5.	Радеж	Малоритський р-н	Брестська обл.
6.	Олтуш	Малоритський р-н	Брестська обл.
7.	Мокрани	Малоритський р-н	Брестська обл.
8.	Ровбицьк	Пружанський р-н	Брестська обл.
9.	Смоляни	Пружанський р-н	Брестська обл.
10.	Єрьомичі	Кобринський р-н	Брестська обл.
11.	Хабовичі	Кобринський р-н	Брестська обл.
12.	Ониськовичі	Кобринський р-н	Брестська обл.
13.	Спорове	Березівський р-н	Брестська обл.
14.	Іменин	Дрогичинський р-н	Брестська обл.
15.	Симоновичі	Дрогичинський р-н	Брестська обл.
16.	Зарічка	Дрогичинський р-н	Брестська обл.
17.	Сваринь	Дрогичинський р-н	Брестська обл.
18.	Оброве	Івацевицький р-н	Брестська обл.
19.	Горголь	Івацевицький р-н	Брестська обл.
20.	Ополь	Іванівський р-н	Брестська обл.
21.	Застружжя	Іванівський р-н	Брестська обл.
22.	Мохре	Іванівський р-н	Брестська обл.
23.	Ковнятин	Пінський р-н	Брестська обл.
24.	Камінь	Пінський р-н	Брестська обл.
25.	Синин	Пінський р-н	Брестська обл.
26.	Кончиці	Пінський р-н	Брестська обл.
27.	Качановичі	Пінський р-н	Брестська обл.
28.	Ласицьк	Пінський р-н	Брестська обл.

29.	Люсіне	Ганцевицький р-н	Брестська обл.
30.	Бостинь	Лунинецький р-н	Брестська обл.
31.	Синкевичі	Лунинецький р-н	Брестська обл.
32.	Глинка	Столинський р-н	Брестська обл.
33.	Бухличі	Столинський р-н	Брестська обл.
34.	Хоромськ	Столинський р-н	Брестська обл.
35.	Ольшани	Столинський р-н	Брестська обл.
36.	Хоростів	Солігорський р-н	Мінська обл.
37.	Дяковичі	Житковицький р-н	Гомельська
38.	Борки	Житковицький р-н	Гомельська обл.
39.	Тонеж	Лельчицький р-н	Гомельська обл.
41.	Стодоличі	Лельчицький р-н	Гомельська обл.
43.	Дорошевичі	Петриківський р-н	Гомельська обл.
45.	Челющевічі	Петриківський р-н	Гомельська обл.
47.	Махновичі	Мозирський р-н	Гомельська обл.
50.	Вербовичі	Наровлянський р-н	Гомельська обл.
51.	Кірове	Наровлянський р-н	Гомельська обл.
52.	Вел. Автюки	Калинковицький р-н	Гомельська обл.
54.	Вел. Бір	Хойницький р-н	Гомельська обл.
59.	Верхні Жари	Брагинський р-н	Гомельська обл.
60.	Ручаївка	Лоївський р-н	Гомельська обл.
73.	Радехів	Любомльський р-н	Волинська обл.
74.	Світязь	Любомльський р-н	Волинська обл.
75.	Тур	Ратнівський р-н	Волинська обл.
76.	Річиця	Ратнівський р-н	Волинська обл.
77.	Велимче	Ратнівський р-н	Волинська обл.
78.	Кримне	Старовижівський р-н	Волинська обл.
79.	Ружин	Турійський р-н	Волинська обл.
80.	Красностав	Володарсько-Волнський р-н	Волинська обл.
81.	Воєгоще	Камінь-Каширський р-н	Волинська обл.
83.	Уховецьк	Ковельський р-н	Волинська обл.
84.	Хорохорин	Луцький р-н	Волинська обл.
84-а.	Підріжжя	Ковельський р-н	Волинська обл.
85.	Печихвости	Горохівський р-н	Волинська обл.
88.	Березичі	Любешівський р-н	Волинська обл.
89.	Кукли	Маневицький р-н	Волинська обл.
90.	Сильне	Ківерцівський р-н	Волинська обл.

91. Нобель	Зарічнлянський р-н	Рівненська обл.
92. Борове	Зарічнлянський р-н	Рівненська обл.
93. Жовкини	Владимирецький р-н	Рівненська обл.
94. Яполоть	Костопільський р-н	Рівненська обл.
95. Сварицевичі	Дубровицький р-н	Рівненська обл.
96. Берестя	Дубровицький р-н	Рівненська обл.
97. Чудель	Сарненський р-н	Рівненська обл.
98. Яцьковичі	Березнівський р-н	Рівненська обл.
99. Липки	Гоцанський р-н	Рівненська обл.
100. Дроздинь	Рокитнянський р-н	Рівненська обл.
102. Борове	Рокитнянський р-н	Рівненська обл.
103. Перга	Олевський р-н	Житомирська обл.
104. Кишин	Олевський р-н	Житомирська обл.
104-а. Радовель	Олевський р-н	Житомирська обл.
104-б. Устинівка	Олевський р-н	Житомирська обл.
105. Рясне	Ємільчинський р-н	Житомирська обл.
105-а. Куліші	Ємільчинський р-н	Житомирська обл.
105-б. Медведове	Ємільчинський р-н	Житомирська обл.
105-в. Середи	Ємільчинський р-н	Житомирська обл.
106. Курчиця	Новоград-Волинський р-н	Житомирська обл.
107. Тхорин	Овруцький р-н	Житомирська обл.
108. Виступовичі	Овруцький р-н	Житомирська обл.
109. Журба	Овруцький р-н	Житомирська обл.
110. Гошів	Овруцький р-н	Житомирська обл.
110-а. Ігнатпіль	Овруцький р-н	Житомирська обл.
111. Старосілля	Лугинський р-н	Житомирська обл.
111-а. Чевона Волока	Лугинський р-н	Житомирська обл.
112. Поліське	Коростенський р-н	Житомирська обл.
112-а. Рудня	Коростенський р-н	Житомирська обл.
112-б. Мусіївка	Коростенський р-н	Житомирська обл.
112-в. Мелені	Коростенський р-н	Житомирська обл.
113. Рижани	Володарсько-Волинський р-н	Житомирська обл.
114. Стирти	Черняхівський р-н	Житомирська обл.
115. Малі Кліщі	Народицький р-н	Житомирська обл.
115-а. Рудня-Базарська	Народицький р-н	Житомирська обл.
115-б. Любарка	Народицький р-н	Житомирська обл.
116. Пиріжки	Малинський р-н	Житомирська обл.

116-а. Чоповичі	Малинський р-н	Житомирська обл.
117. Вишевичі	Радомишльський р-н	Житомирська обл.
117-а. Дубовик	Радомишльський р-н	Житомирська обл.
117-б. Чайківка	Радомишльський р-н	Житомирська обл.
117-в. Потіївка	Радомишльський р-н	Житомирська обл.
117-г. Заньки	Радомишльський р-н	Житомирська обл.
117-д. Облітки	Радомишльський р-н	Житомирська обл.
121. Старі Яриловичі	Ріпкинський р-н	Чернігівська обл.
122. Зліїв	Ріпкинський р-н	Чернігівська обл.
123. Велика Вєсь	Ріпкинський р-н	Чернігівська обл.
124. Плєхів	Чернігівський р-н	Чернігівська обл.
125. Дніпровське	Чернігівський р-н	Чернігівська обл.
126. Олбин	Козелецький р-н	Чернігівська обл.
127. Хоробичі	Городнянський р-н	Чернігівська обл.
128. Моценка	Городнянський р-н	Чернігівська обл.
129. Макишин	Городнянський р-н	Чернігівська обл.
130. Ковчин	Куликівський р-н	Чернігівська обл.
131. Старі Боровичі	Щорський р-н	Чернігівська обл.
132. Дягова	Мєнський р-н	Чернігівська обл.
133. Ховми	Борзнянський р-н	Чернігівська обл.
134. Тимоновичі	Семенівський р-н	Чернігівська обл.
135. Жадове	Семенівський р-н	Чернігівська обл.
136. Лупасове	Корюківський р-н	Чернігівська обл.
137. Киіївка	Сосницький р-н	Чернігівська обл.
138. Гремяч	Новгород-Сіверський р-н	Чернігівська обл.
139. Блистава	Новгород-Сіверський р-н	Чернігівська обл.
140. Карильське	Коропський р-н	Чернігівська обл.
147. Бочечки	Конотопський р-н	Сумська обл.